

Rejtőzködő műemléki értékek

Balatonkenese református temploma és paplakja

Az alábbi rövid tanulmányban előbb a balatonkenesei református templom építéstörténete kerül részletes ismertetésre Koppány Tibor által, majd röviden bemutatjuk a templom mellett álló paplakot és korábbi periódusát.

A helybeli gyülekezet a műemléki hatóság felügyeleti segítségével az 1990-es években állíttatta helyre a templom külsejét. Annak munkája közben megfigyelt részletek alapján vált ismertté, hogy az épület falai között középkoriak rejlenek. Azoknak a helyreállítás közben történt megfigyelése, valamint a helybeli lelkészi hivatal és egyéb 18–19. századi írott források alapján rekonstruálható a középkori templom és annak építéstörténete, alaprajza, valamint a Balaton környékének hasonló középkori emlékei nyomán egykori belső tere és tömegformálása is.

Az épület jelenlegi formájában a magyarországi református templomok megszokott elrendezését mutatja. Egyszerű tömegű, nyeregteret fedett teremtemplom, nyugati, rövidebb oldalán toronnyal, s azon barokkos hagyományokat őrző sisakkal. A torony felületén és a déli homlokzat nyílásai körül provinciális klasszicizáló vakolatarchitektúra van (1–2. kép). Síkmennyezetes belsejében a déli oldalon elhelyezkedő bejárattal szemben, az északi fal előtt áll a falazott és vakolt szószék, felette fából készült hangvetővel, annak jobb oldalán a felvezető, ugyancsak falazott lépcsővel. Az általános elrendezés szerint a szószék előtt helyezkedik el a kőből faragott úrasztala és a keresztelőmedence, bal oldalán pedig a barokkos díszítésű, fából készült papi ülőpad. A további három oldalon kőoszlopokon nyugvó, ácsolt szerkezetű karzat húzódik körben. Alattuk és a karza-

tokon egyszerű, barokkos padok állnak. A nyugati karzaton eklektikus formájú orgona van (3. kép).

A helyszínen első alkalommal 1986 nyarán jártam, Veszprém megye akkor megkezdett műemléki topográfijának anyaggyűjtése céljából. Figyelmemet Németh Gyula lelkész úr hívta fel a templom tornyára, amely kettősen lépcsőzött testével, átlós saroktámpilléreivel középkorinak tűnt. A templom külső-belső megtekintése után az ő jóvoltából tekinthettem bele a gyülekezet 16. századig visszanyúló irattárába. Ott található az az 1785. június 20-án készített kéziratos jegyzőkönyv, amelyet a budai Helytartótanács helyszínre kiküldött bizottsága vett fel a templomról. Annak szövege szerint az épület kelet–nyugati tájolásával, a nyugati oldalon emelkedő tornyával, téglalap alaprajzú hajójával és annál keskenyebb, egyenes záródású szentélyével – ahogyan a jegyzőkönyvben olvasható – a régi katolikus templomok elrendezését mutatta. A hajónak déli bejárata volt, előtte kisebb előcsarnokkal, amely a jegyzőkönyv szerint 1660-ban épült. Belsejében a hajó északkeleti sarkában emelkedett a szószék, nyugati és déli oldalán, valamint a szentélyben fakarzat állt, a hajó közepén pedig az úrasztala. A jegyzőkönyv azt is rögzítette, hogy a hajó belső szélessége 3,5 öl és 6 hüvelyk, a szentélyé 2,5 öl volt. A kettő együttes hossza 9 öl és 9 hüvelyk, az előcsarnok belmérete pedig 2,5 × 2,5 öl volt.¹ Mindebből egyértelműen kiderül, hogy a templom jelenlegi tömegéhez aszimmetrikusan csatlakozó torony mögött levő nyugati és az északi hajófal egy szakasza maradhatott meg az azóta többszörösen átépített, a 18. század vége felé még középkori formájú templomból. Korábbi, valószínűleg 18. század eleji építkezés emlékét

1 Ezúton köszönöm Németh Gyula lelkész úr akkori önzetlen segítségét. A lelkészség irattárában *A Kenesei Reformáta Eklésiának Pro-*

tocolluma 1791. május 28.–1830. nov. 16. és *A kenesei reform. eklésiának inventáriuma*, 1823 című kéziratosokat nézhettem át.

őrizte az az északnyugati falsarkon akkor még látható vörös-sárga színű kváderfestés, amely a helyreállítás során sajnálatos módon eltűnt.

Akkor, 1986-ban a templom északi oldaláról a rossz állapotú, hámló vakolatot leverték. Ennek nyomán teljes hosszában előkerült a legkorábbi templom hajójának északi fala. Nyugati vége megegyezett a mai falsarokkal, keleti végét pedig attól 13,30 méter távolságban faragott kváderkövekkel határolt, függőleges falelválás jelezte. Ezzel a korai északi fallal egybeépült a templom nyugati fala. Maga a torony elvált a mögötte emelkedő faltól, ami azt jelezte, hogy később emelték a templom elét. A toronytól délre figyelhető volt a hajó egykori délnyugati falsarka is. Ennek nyomán megállapítható volt, hogy a korai templom déli fala ott húzódott, ahol a jelenlegi belsőben a déli karzatpillérek állnak. Mindennek és az 1785. évi helytartótanácsi jegyzőkönyvben rögzített méretek alapján megállapítható volt a templom első periódusának mérete.

A helyreállítás nem terjedt ki a templom belsejére, ezért az 1785-ben felvett jegyzőkönyvben leírt, a hajónál keskenyebb egykori szentély falainak kutatására nem volt lehetőség. Az északi fal külső síkjában talált, oda másodlagosan elhelyezett, kőből faragott boltozati borda arra vall, hogy a középkori templom szentélyét bordás boltozat fedte. Ismeretlen maradt a jegyzőkönyvben leírt déli előcsarnok is.

Az 1785-ös jegyzőkönyv méretadatai alapján ennek ellenére meghatározhatóvá vált az akkori templom alaprajza. Az ott közölt ölméretek átszámításával – a 18. század végén már használt, 1896 milliméternek megfelelő bécsi öllel számolva – a megközelítően $6 \times 11,50$ méter belméretű hajóhoz $5,80 \times 5,80$ méteres, bordás keresztboltozattal fedett szentély csatlakozott. Ez az elrendezés az Árpád-kori Magyarország késői román falusi templomainak megszokott méreteit és alaprajzi formáját mutatja. Ehhez a templomhoz épült hozzá az átlós sarokpillérei nyomán gótikus torony és az 1660-ban készült déli előcsarnok. Ennek alapján tévesnek minősíthető az a feljegyzett helyi hagyomány, amely

szerint a falu ősi temploma a mai településen kívüli Tornyes-hegyen állt volna.

A mai Balatonkenese, a középkori Kenese templomáról sok történeti forrás szól. Maga a falu ahhoz az 1020 körül a Szent István király által alapított veszprémvölgyi apácakolostor összefüggő, Balaton-parti birtoktestéhez tartozott, amely a ma Balatonalmádihoz csatolt Vörösberénytől – a középkori Szárberénytől – Balatonakarattyáig húzódott. Neve szerepel a kolostor görög nyelvű alapítólevelében, illetve annak Kálmán királytól származó, 1109-ben készített átiratában. Magát a templomot az az oklevél említi először, amelyet Kálmán király okleveléről 1290 körül hiteles szöveggel hamisítottak, és amelyben a kolostor 13. század végi birtokállományát írták le. Ebből ismert, hogy a templomot Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelték, és az a szárberényi plébániaegyház filiája volt. Egyházigazgatási szempontból, királyi alapítású monostor birtokaként az esztergomi érseki főegyházmegye alá tartozott.²

Kenese Szent Mihály-temploma és annak papja, akit a 14–15. századi adatok egyaránt írnak presbiternek, rectornek vagy plébánosnak, később is Szárberény Szent Márton-egyházának filiálisa maradt. Az 1311 és 1495 közötti időből további számtalan említése ismert. Ugyanez volt a jogállása a kolostor birtokain álló többi templomnak is. Közéjük tartozott a mostani Balatonfűzfő helyén volt Máma falu temploma, amelynek konzervált rommaradványai az újkori plébániatemplom szentélye mögött láthatók, azonkívül a Balatonfűzfő határába olvadt és a török hódoltság idején elpusztult Csittény és Sandor falvak templomai, valamint Vörösberény jelenleg protestáns templomaként használt Szent Márton-temploma. Csittény és Sandor templomának még a helye sem ismert, Vörösberényé a későbbi századokban többszörösen átépült. Az apácakolostor birtoka volt még a Bakonyban, Ajka közelében fekvő és azzal egyesített Padrag, amelynek szintén sokszor átépített templomát az 1960-as években alábányászás miatt lebontották.³

A veszprémvölgyi apácakolostor falvainak felsorolt középkori templomai között a mámai és a vörösberé-

2 CsÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897. 237. BÉKEFI Remig: *A Balaton környékének egyházi és várai a középkorban*. Budapest, Hornyánszky Nyomda, 1907. 74. A két szerző által idézett és nyomukban Kiss András: *Az 1000 éves Kenese*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1990. 75–90. oldalain átvett, 1231-ből származó adat, amely szerint Bertalan veszprémi püspök Kenesén, a Szent Kereszt tiszteletére épített templomban oltárokat szentelt fel, nem ide, hanem a Zala megyei Kanizsára (ma Nagykanizsa) vonatkozik, éppen úgy, mint az az adat, amely szerint 1241-ben a tatárok felégették Kenese Szent Kereszt-egyházát. A falu 1018–1020 körüli meglétére:

KRISTÓ Gyula: *Magyarország népei Szent István korában. Századok*, 134. 2000. 13. A régi templom Tornyes-hegyi helyére: ÉRI István–TORMA István–KELEMEN Márta–NÉMETH Péter: *Veszprém megye régészeti topográfiája*, II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. 8/1. lelőhely.

3 A veszprémvölgyi apácakolostor középkori birtokaira és azok templomaira lásd HÁRICH János: *A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története (1526–1773)*. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomda, 1928; valamint LA Bálint–KOVACSICS József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964 megfelelő címszavai. A vörösberényi templomra lásd PÁMER Nóra–SCHÖNERNÉ PUSZTAI Ilona: A vörös-

1. Balatonkenese, református templom, déli homlokzat. Fekete-fehér fényképfelvétel
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 128.912N

2. Balatonkenese, református templom nyugat felől. Fekete-fehér fényképfelvétel
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 128.911N

nyi mellé a fentiek alapján a kenesei egykori képe is az „ismertek”-hez sorolható. Az ismertek szót azért szükséges idézőjelbe tenni, mert a három templom közül egyiknek az eredeti képe sem rekonstruálható minden részletében. A korábban feltárt mámaihoz hasonlóan, a kenesei építése is a 13. század közepére vagy második felére helyezhető. A vörösberényi legkorábbi formáját

11–12. századnak tartja feltárója és helyreállítója, ez azonban az általuk közöltek alapján nem egyértelmű.

A veszprémvölgyi apácakolostor birtokain volt középkori templomok építésének idejével kapcsolatban Györffy György további problémát is felvetett. „Tudva azt, hogy a szávaszentdemeteri monostor birtokain több helyütt görög rítusú egyházak álltak, feltehető,

berényi ref. templom feltárása és helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 30. 1986. 97–111. A balatonfűzfő-mámai romra: Sz. CZEGLÉDY Ilona–KOPPÁNY Tibor: A Balatonfűzfő-mámai templomrom. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. 1964. 141–160. Mindkettőre: KOPPÁNY Tibor: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 6. 1967. 135, 147–148. Balatonkenesére: Uo. 123; bár akkor még ismeretlen volt, hogy a középkori a jelenlegi református templommal azonos. Csittényre: Uo. 126; Sandor-

ra: Uo. 141. Földrajzi helyükre: *Veszprém megye régészeti topográfiája* 1969 (ld. 2. j.) 52, 8/10. lelőhely és 53, 8/16. lelőhely. Padragra: KOPPÁNY 1967 (ld. 3. j.) 138. és BAKAY Kornél–SÁGI Károly–KALICZ Sándor: *Veszprém megye régészeti topográfiája*, III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 186, 11. lelőhely. Kiss Andrásnak az előző jegyzetben idézett könyvében a balatonfűzfő-mámai templomrommal kapcsolatban olvasható az a 19. század óta ismételt feltűnő hagyomány, amely a templomos lovagok építettő tevékenységéről szól, és amely alaptalan.

3. Balatonkenese, református templom, templombelső a karzattal és a szószékkel. Fekete-fehér fényképfelvétel Magyar Építészeti Múzeum–Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 128.914N

hogy a veszprémvölgyi apácák is emeltek birtokaikon templomokat. E feltevés annál is inkább jogosult, mert e monostor éppen akkor jutott a balatonparti összefüggő földterület birtokába, amikor Magyarországon István király szavára a templomépítés megindult. E templommaradványok régészeti feltárása tehát nem lenne érdektelen görög monostoraink tárgyi emlékananyagának megismerése szempontjából.⁴

4 GyÖRFFY György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 3. 1953. 100–103. Györffy cikkének a Szent István-kori templomépítést tárgyaló részében (349–352) nem tesz említést a szávaszentdemeteri monostor által emelt, görög rítusú templomokról.

A feltevésre mindaddig, amíg a kenesei, az ismeretlen helyű csittényi és a sandori, valamint a lebontott padragi templomok helyének régészeti kutatása meg nem történik, válasz nem adható. A Vörösberényben és Mámán történt feltárások bizánci rítusú templomnak nem találták nyomát. A kenesei templom megismerhető rekonstrukciója sem ad a felvetésre választ. A veszprémvölgyi apácakolostor birtokain megismerhető templomok közül az első három abba az ország szinte minden tájáról ismert csoportba tartozik, amely az eddigi kutatás alapján a 13. század második felében épült. Késő román és korai gótikus jegyeket mutatnak abból az időből, amikor a kolostor már a ciszterci apácák kezében volt.

A templom későbbi története már jobban ismert. A középkor végén Kenese a jelentősebb települések közé tartozott, a megye 1488. évi összeírása szerint 48 forintos adójával a nagyobb lélekszámú falvak egyike volt. Kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően, hogy 1532-ben részleges országgyűlés színhelye lett. Székesfehérvár 1543-ban történt török megszállását követően ismétlődő támadások hatására lakói többször elhagyták, véglegesen azonban nem néptelenedett el. 1552-ben, amikor Veszprémet is elfoglalták a törökök, földesurai, az apácák Pozsonyig menekültek. Balaton menti birtokaikat királyi rendelettel a végvárrá lett Várpalota ellátására rendelték. A falu népe ekkor már valószínűleg protestáns volt, 1550-ben ugyanis katolikus pap nélküli, egykori plébániaként írták össze. 1567-től lakossága már biztosan kétfelé, a töröknek is adózott.

A templom mindvégig működőképes maradhatott, dacára annak az adatnak, amely szerint 1570-ben Pálffy Tamás palotai kapitány felrobbantatta, nehogy a török erődítést építtessen belőle. Ha ez valóban megtörtént, az esetleg csupán körítőfalára vonatkozhatott, vagy csak egy részére, mert 1618-ból protestáns papjáról maradt feljegyzés. Amikor 1660-ban déli előcsarnokkal bővítették, az építkezés a hagyomány szerint korábban, az 1658-ban történt helyreállítást követte.⁵

A török kiűzése után a veszprémvölgyi ciszterci apácák jogutódjaként 1626 óta birtokos győri jezsuiták a templomot elvették a protestánsoktól. 1695-ben német fegyveres haddal szállták meg az uradalom falvait, a

5 ILA–KOVACSICS 1964 (ld. 3. j.). 133; *Veszprém megye régészeti topográfiaja*, 1969 (ld. 2. j.). 50, 8/1. lelőhely. A templomra vonatkozó legkorábbi összefoglaló: CSONTOS Károly: Kenese község és ezzel kapcsolatban a kenesei plébánia történetének vázlatja. *Veszprémi Hírlap*, 9. 1889. február 19. és CSONTOS Károly: *Kenese község és a kenesei plébánia története*. Veszprém, 1899, valamint Kiss 1990 (ld. 2. j.), mindháromban több tévesen értelmezett adattal.

prédikátorokat elűzték. 1700-ban helyettük katolikus plébánosokat hoztak, Kenesére Fabsics Mihályt. Öt évvel később, amikor Bottyán János generális vezetésével a kurucok megszállták a Dunántúlt, a reformátusként megmaradt lakosság mindenütt elkergette a plébánosokat. Fabsics Mihályt 1721-ben írásba foglalt panaszára szerint megverték és meg is sebesítették.⁶

Fabsics plébánosságának idején, 1700 és 1705 között a templom szentélyének északi oldalára sekrestyét építettek, a szentélyben új oltárt állítottak, és a négy evangélista szobrával díszített szószéket is készítettek. 1705-ben, miután a protestáns lakosság újból prédikátort hívott, a katolikus berendezést elégették, a sekrestyét pedig lebontották. Később, 1721-ben és 1733-ban a győri jezsuita földesurak a Helytartótanácsnál ismétellen visszaigényelték a templomot. Az ügyben folytatott helyszíni vizsgálatok alkalmával meghallgatott tanúk szerint a templom csak részben volt azonos a régivel, részben azonban újjáépített. Ez a vallomás azt támasztja alá, hogy az 1570-ben történt felrobbantás során egy része elpusztulhatott, később azonban újjáépítették. 1733-ban említik festett famennyezetét, amelyen Kádártay János prédikátor és a gyülekezet elöljáróinak neve volt olvasható. 1739-ben tornyát hozták rendbe. Ennek emlékét őrzi az annak déli ajtaja felett, a szemöldökgerendába vésett felirat: „Épült e torony Mészáros Ádám T. Birozagaban”. 1741-ben harangot öntettek Budán, Joseph Steinstock műhelyében.⁷

A jezsuiták ismételt szorgalmazására a Helytartótanács 1749-től újabb helyszíni vizsgálatot tartott, amely 1755-ig elhúzódott. A meghallgatott tanúk minden alkalommal ugyanazt mondták el, mint azelőtt. Ennek alapján a kiküldött bizottság megállapította, hogy a faluban nincsenek katolikusok, a templomot a reformátusok használják. Az 1752-ben tartott helyszíni tanúkihallgatás során a bíró és az esküdtek egyöntetűen vallották, hogy 1749-ben Szegedi János győri jezsuita rektor ígéretet tett a falunak, ha felépítik a tervezett katolikus kápolnát és a vendégfogadót, a régi templomot meghagyja a reformátusoknak. A kápolna helyét ki is jelölték, 1752-ben dolgoztak az építésén. A „Sándori Pusztán levő Pusztta templomot el is hányatván velünk, annak követ el is hordatta Kenesére” a rektor.⁸

A helytartótanácsi vizsgálat közben, 1747-ben Padányi Bíró Márton veszprémi püspök tartott egyházi vizitációt Kenesén. Az erről felvett jegyzőkönyv megállapítja, hogy a templom katolikus módra, azaz szentéllyel épült, tornyát pedig mintegy tíz évvel azelőtt építették. Az utóbbi megjegyzés csupán újjáépítést jelenthetett, vagy a torony magasítását. Az ezt követő évben azt jegyezték fel, hogy az északi hajófal mellett 1740-ben új keresztelőkút készült, 1742-ben ismét dolgoztak a tornyon, 1744-ben pedig a szentélyrész építették újjá.⁹ A templomban az utolsó katolikus egyházlátogatást a középkori hagyomány alapján az esztergomi főegyházmegye tartotta 1761-ben. Annak során megállapították, hogy a faluban katolikus templom nincs, a reformátusok oratóriuma viszont a katolikus templomok formájára épült.¹⁰

A templom körül hosszú évtizedekig húzóódó ügyet II. József türelmi rendelete zárta le. Annak alapján 1785-ben a református gyülekezet engedélyt kapott a templom bővítésére, ami még abban az évben meg is történt. A Helytartótanács által kiküldött bizottság jegyzőkönyvet vett fel a templomnak a református gyülekezet számára történt hivatalos átadásáról. Ez tartalmazza a bevezetőben közölt leírást és abban a középkorból itt maradt templom ölből közölt méreteit. Ekkor, 1785-ben lebontották a középkori szentélyt és a hajóval azonos szélességben mai hosszára növelték az épületet. Déli oldalán ekkor még megmaradt az 1660-ból származó előcsarnok. A megnagyobbított templom kibővített famennyezetére ekkor is felkerült a prédikátor, Árvay Pál és a gyülekezeti elöljárók neve. Ebből az építkezésből származhatnak a nemes vonalú, festett alsó és festetlen karzati késő barokk padok és a szószék hangvetője. Megvalósító mestereinek nevét nem jegyezték fel.

A következő építkezésre 1806-ban került sor. Akkor a tornyot magasították. Abban három harang függött. Közülük egyet még 1738-ban, a másodikat 1744-ben, a harmadikat 1800-ban öntötték. Az utóbbi Budán készült, Müller Ferenc műhelyében. 1806-ban új toronysisakot készített a veszprémi Foght József ácsmester. Mellette Schlapag János veszprémi kőművesmester és Langer Ferenc órasmester, Soósa Ferenc várpalotai ác, valamint Farlinger János veszprémi órasmester nevét

6 Veszprém, Érseki Levéltár, A. 39b/4. Protocollum Episcopale, p. 240. Rajczi Pál kutatása.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár. Acta Religionaria, Lad. H. fasc. 4. Az adatot néhai Baranyai Bélánénak köszönhetem.

8 Az előző jegyzetben idézett forrás alapján.

9 Veszprém, Érseki Levéltár, A. 8/6. Visitatio Canonica 1747 386. Körmeny József kutatása, valamint ugyanott, Acta Religionaria, Fasc. 3. No. 17. Rajczi Pál kutatása.

10 Esztergom, Prímási Levéltár, Visitationes Canonici, Liber 64. Az adatot Détsy Mihálynak köszönöm.

4. Balatonkenese, a paplak korábbi konyhájának visszabontott maradványa
(A szerző felvétele, 2019)

jegyezték fel a gyülekezet naplójában. Az utóbbi mester szereplése arra vall, hogy akkor kerülhetett óra a toronyra.

A 19. század első felére a hosszú és keskeny templom már kicsinek bizonyult, ezért 1820-ban lebontották a déli oldalfalat és az az előtt álló 17. századi előcsarnokot, ezt követően pedig a jelenlegi szélességére bővítették az épületet. Tervezője ismeretlen, valószínű azonban, hogy az építkezést bonyolító veszprémi Frantz Ferenc kőművesmesterrel azonos. A munkát pallérja, Schneider György kőműves vezette. Vele együtt Brutscher Máté ácsmester, Bakai Péter lakatosmester, Török Mihály asztalos és akkor is Farlinger János órás mester szerepelnek az akkori építési iratokban.¹¹

1834-ben újabb építkezés következett. Ennek során nyerte el a templom belsejének mai formáját. Terveit a Veszprémben és környékén sokat foglalkoztatott Strakovits Sebestyén, veszprémi vállalkozó kőművesmester készítette. Megvalósítását pallérja, Kiska József vezette és veszprémi kőműveslegények végezték, ekkor is az 1806-ban már itt dolgozó Foght József ácsmesterrel, a karzat lábait készítő, ismeretlen kőfaragókkal, Polgárdiből való kováccsal és lakatossal, Ösküből szállított mésszel, Balatonakarattyan égetett téglából. Ebből az építkezésből származott a klasszicizáló keretelésű két déli bejárat, a nagy méretű és félköríves lezárású ablakok, a belső karzatok mai formája, valamint a szó-

szék falazott alsó része. A karzat mellvédje és a szószékkel szemben elhelyezett padsor nemes Berken Sámuel veszprémi asztalosmester műve.

Tíz évvel később, 1844-ben három öllel magasították ismét a toronyt, amelyre akkor helyezték a mostani sisakot. A munkát ismét veszprémiek végezték, Heincze József kőműves, Anhoffer János ác s és Pfeifer Ferenc bádogosmester, ahogyan azt a torony gombjába akkor elhelyezett feljegyzésben leírták. Akkor öntették a legnagyobb, a húszfontos harangot a pesti Schandl András mesternél. Az addig fazsindellyel fedett tetőre 1852-ben került cserépfedés.

Ezután már csak tatarozások következtek, amelyek időpontja és mesterei kevésbé ismertek. Kivételt képez az 1906-ban új toronyórát készítő budapesti Müller János gyáros. A 19. század végéről származik a nyugati karzaton álló, historizáló és barokkos jellegű orgona, 1900-ból pedig az úrasztala és a keresztkút, mindkettő vörös márványból.¹² Az első világháború sajnálatos módon két harangját vitte el a templomnak, az 1844-ben és az 1880-ban öntötteket.¹³

A sokszorosan átépített, mai képében már csak csekély középkori, nagyobb részben barokk és klasszicista stílusformákat őrző templom egykori Árpád-kori formájában, téglalap alaprajzú hajójával és egyenes záródású, négyzetes szentélyével a 13. századi Magyarországon általánosan elterjedt és ismert elrendezést követte. A szentélyt fedő, valószínűleg keresztboltozat bordája arról tanúskodik, hogy a század második felében, annak is inkább a végén épülhetett. Maga az alaprajz, a feljegyzésekben említett déli kapu még a román stíluskorszak megszokott elrendezése. Építése a veszprémi vilgyi kolostort a 13. század első negyedétől birtokló ciszterci apácák tevékenységéhez fűzhető.

A nyugati oldala elé emelt, külső sarkain támpillérekkel épített tornya ismeretlen idejű gótikus bővítés eredménye. Építése a 15. századra tehető.

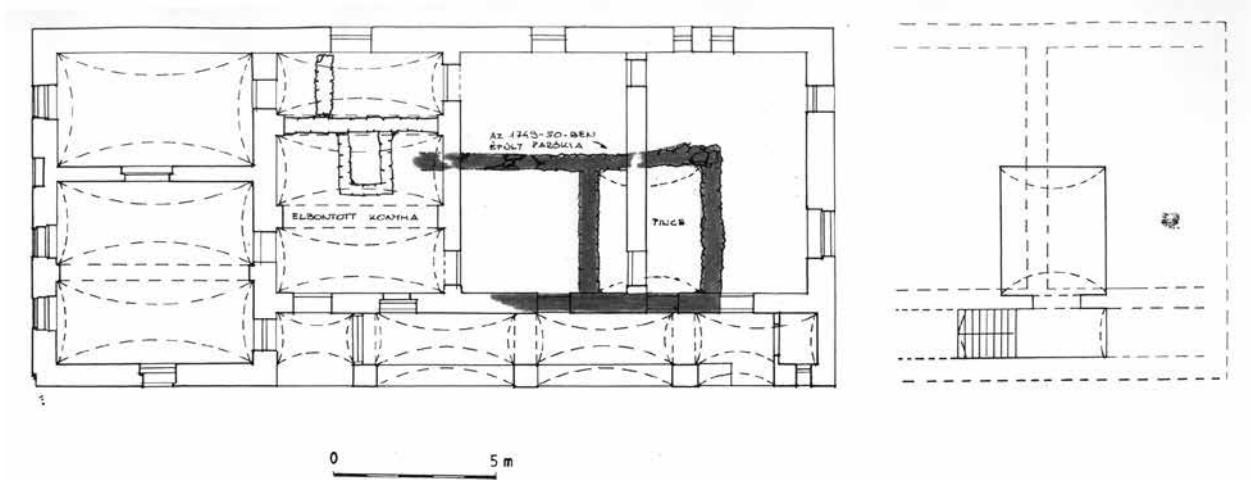
A következő, a 16. század közepére már a protestánsok által használt épület átélte a török hódoltság másfél évszázadát, bár feltételezhető, hogy többször is leégett, egyes részei elpusztultak, azonban minden esetben újjáépítették. Déli bejárata elé 1660-ban előcsarnokot emeltek. Ebben a formában érte meg a 18. század végét. 1785-től 1844-ig több alkalommal bővítették, és minden bővítés egy-egy korábbi részletének elpusztulásával járt.

¹¹ A kenesei reform. eklésiának inventárioma, 1823 (ld. 1. j.) adatai alapján.

¹² Az idézett, A Kenesei Reformáta Eklésiának Protocolluma adatai alap-

ján. Kiss 1990 (ld. 2. j.) szerint az utolsó építkezés 1841-ben készült, 1844-ben csak a harang.

¹³ Kiss 1990 (ld. 2. j.).

5. Balatonkenese, a 19. századi paplak belső helyiségeiben feltárt korábbi épület visszabontott falromjának elhelyezkedése az épületben. Alaprajz (A szerző rajza, 2019)

Az 1990-es években végzett homlokzati helyreállítás, valamint a református gyülekezet gazdag irattári anyaga mindezek ellenére lehetővé tette, hogy a késői Árpád-kortól a mai napig bezárólag minden építési fázisa rekonstruálható legyen.

A református paplak felújítására 2000-ben került sor, ekkor a járószintek, padlók felszedését követően néhány szobában felszínre bukkantak az épület korábbi részletei, a jelenleg is álló épületbe részben belefoglalt korábbi parókiaépület maradványai. Az épületről és előzményéről röviden az alábbiak mondhatók el.

A fennálló református lelkészlak háromablakos utcai homlokzatán a nyílások egyszerű, fejezetes vakolatok között helyezkednek el, felettük félköríves vakolatmélyedésekkel. A kis kiülésű párkányon törtvonalú íves oromfal emelkedik. Az oromfal alsó szakaszában két kis kerek padlásablak található, felső szakaszában vakolatból kialakított 1834-es évszám látható. A simára vakolt udvari homlokzaton egy ablak és négy félköríves-mellvédes tornácnílás van. Az ún. lopott tornác mögött kéttraktusos helységi sor helyezkedik el, az utca felé eső szélesebb tengelyben és az azt követő helyiségben csehsüvegboltozat található. A jelenlegi épület az évszám alapján 1834-ben épült, és a szakirodalomban már régebben felvetődött, hogy esetleg egy korábbi paplak átalakításával készült.

A kivitelezés során a tornác mögötti két síkmennyezetes és a tőlük dél felé eső háromboltszakaszos helyiségekben felszedték a padlót, és mélyítették a szobák

belső terét. A mélyítés során itt bukkantak elő jelentősen visszabontott állapotban a korábbi, előzménynek számító, keskenyebb épület törtkő alapfalai. A korábbi falazat csak a tornác felé eső jelenlegi falnak képezi alapját, összes többi részében eltér a későbbi kialakítástól. A jelenlegi legészakibb (északnyugatibb) helyiségben, annak kelet felé eső negyedében található a korábbi ház vége, amely alápincézett, és amelyet a 19. századi fal oly módon vág el, hogy az ráépült a boltozatra. A tornác felé pedig, ahogy említettük, a 19. századi falazat közvetlenül a korábbira fed rá. A következő, dél felé eső helyiségben előkerült a korábbi épület osztófala, amely egyben a kis méretű pince dél felé eső oldalfala is. A korábbi épület hosszanti falainak vonala befut a következő helyiséget határoló osztófal alá, és azt követően széttracsolóva véget ér. Ez utóbbi már az utcavonal felőli második boltozott helyiségbe esik, ahol a korábbi épület falai azért is kerülhettek elbontásra, mert itt korábban egy, a jelenleg is fennálló épülettel egykorú – 1834-ben kialakított – konyha állt, amelynek visszabontott és a korai épületmaradványra ráfedő maradványai szintén előkerültek. A felmenő falakban a korai épületnek nem maradt nyoma, azt a 19. század első harmadának végén kialakított egykori járószintig (padlószintig) visszabontották (4–5. kép).

A korai épületből két helyiség maradt meg egyértelműen, ennél több osztatóságát azonban joggal feltételezhetjük. Ez az épület is az utcára merőleges elhelyezkedésű.

Hasonló arányú és jellegű épület a vilonyai református paplak vagy a késő középkori alsóörsi ház is. A többosztatú épület végén elhelyezkedő pince már a késő középkori házaknál is ismert építészeti megoldás volt, legjobb példák erre a Sümeg közeli Sarvaly falu ásatásán kerültek elő, változatos formában. Mindezek alapján elvben felvethető, hogy az előkerült kenesei házmaradvány akár késő középkori is lehet. A kérdést az írott források finomítják, teszik megválaszolhatóvá.

A paplak épületére vonatkozó forrásanyagot legutóbb Balázsik Tamás kutatta és dolgozta fel. Ebből ismert, hogy a korai épület azonosítható azzal a 18. századi épülettel, amely három szobából, konyhából és alapincézett kamrából tesz említést, és amely viszonylag pontosan ráillik az előkerült épületmaradványra. Így az épületmaradványt önmagában nem tekinthetjük késő középkorinak.

Ezt az épületet 1834-ben alapvetően átépítették, és egy szélesebb és hosszabb, lopott tornácos házat alakítottak ki, amelynek közvetlen párhuzamai szintén sok helyen megtalálhatóak a Balaton-felvidéken. Sümegen a Deák Ferenc utca 19. számú házát volt lehetőségünk falkutatni 2002-ben, amely ház alaprajzi rendszerében közel azonos a kenesei lopott tornácos épülettel. Sümegen ugyan korábbi visszabontott épület nem került elő, maga a teljes tornácos ház pedig két periódusban épült fel. Mivel Kenesén belső falkutatásra nem kerülhetett sor, a 19. századi épület esetleges periódusairól nincs tudomásunk.

Kenésén ez az épület 1834-től hosszú ideig lakásként szolgált, aminek során több belső átalakítást, átépítést végeztek benne, míg végül jelen állapotát 2005-ben nyerte el, új, a református gyülekezet számára szükséges átalakításokat követve.